

Черемська О.С. канд. філол. наук, професор,
завідувач кафедри українознавства
і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного
університету імені Семена Кузнеця

НЕНОРМАТИВНЕ КАЛЬКУВАННЯ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто калькування як спосіб перекладу термінолексyki, акцентовано увагу на ненормативному калькуванні економічної термінолексyki, з'ясовано причини порушення норми в науковому тексті.

Ключові слова: переклад наукового тексту, економічні терміни, калькування, ненормативне калькування, семантичне калькування, синонімічні варіанти.

В статтє рассмотрено калькирование как способ перевода терминологии, акцентировано внимание на ненормативном калькировании экономической терминологии, выявлены причины нарушения нормы в научном тексте.

Ключевые слова: перевод научного текста, экономические термины, калькирование, ненормативное калькирование, семантическое калькирование, синонимические варианты.

The article considers the tracing as a way of terminology translation, emphasizes the irregular tracing of economic terms and identifies the reasons of linguistic norms violation in scientific texts.

Keywords: translation of scientific text, economic terms, tracing, irregular tracing, semantic tracing, synonymous versions.

У сучасному перекладознавстві відомі різні способи перекладу лексичних одиниць. Як правило, проблему перекладу вирішують, обравши адекватний відповідник слова оригіналу з кількох, поданих у словнику. Однак іноді варіантні відповідники окремого слова мови, з якої перекладають, відсутні у словниках мови перекладу. Тоді перекладач повинен обрати один із способів перекладу, серед яких найбільш поширеним поряд із еквівалентним перекладом, транскодуванням, описовим перекладом є калькування. Питання,

пов'язані із використанням калькування як способу перекладу, актуалізовані в працях зарубіжних і вітчизняних учених: Ш. Баллі, Л. Бархударова, Л. Єфремова, В. Комісарова, Н. Колесової, Т. Левицької, Я. Рецкера, Р. Зорівчак, В. Карабана, Т. Кияка, В. Коптілова, А. Олійника та ін.

Унаслідок тривалого переважання російської мови в науковій сфері в українську мову науки проникла значна кількість кальок з російської, зокрема й у сфері економіки, що зазнала останніми десятиріччями активних змін, які своєю чергою спричинили процеси запозичення іншомовної лексики. Питання урівноваження значної кількості запозичень завжди виникало в періоди активізації термінологічних процесів. Для українського термінознавства воно є важливим, оскільки «Розвиток української термінології має специфічний характер порівняно з термінологією інших європейських мов. Формування її відбувалося під впливом російської та польської мов» [4, с.10]. Процес запозичення термінів і сьогодні часто відбувається за посередництвом російської мови. Отож не випадково, окрім калькування як продуктивного способу поповнення термінолексики, поширеним явищем стало ненормативне калькування, що засвідчено в працях М. Гінзбурга, С. Караванського, І. Кочан, М. Кочергана, О. Кочерги, Л. Масенко, Г. Наконечної, Г. Онуфрієнко, Т. Панько, В. Пілецького, О. Селігея, А. Сербенської, Л. Симоненко, О. Стишова, І. Фаріон та ін.

Неноративні кальки трапляються, на жаль, у студентських статтях, дипломних і дисертаційних роботах. Їх значна кількість і частота вживання не випадкові. Калькування (копіювання) за зразками з російської, що, за словами С. Караванського, було основним принципом української словотворчості в лексиці й термінології, неможливо викоренити миттєво. А оскільки явище ненормативного калькування важко уникнути українській літературній мові, то воно й на сьогодні, на нашу думку, є актуальною проблемою для дослідження.

Кожна мова – неповторна й своєрідна система, основою якої є самобутні мовні значення. Ця самобутність часто проявляється через тонкі відтінки сполучуваності лексем, неврахування яких породжує ненормативне

калькування.

У мовознавстві є різні погляди на калькування як спосіб поповнення лексичного складу мови. Здебільшого позитивно оцінюють кальки, що за своєю значущістю наближаються до запозичень і привносять якісно нове значення або ж модель для створення подібного значення на власному мовному матеріалі. Однак, окрім таких кальок, що збагачують лексичний склад мови та урізноманітнюють її емоційно-експресивні властивості, в українській мові часто спостерігаємо калькування, що веде до появи різних штампів, інтерференційних зрушень у семантиці слів, проявів порушення мовної норми на різних рівнях мовної системи, а зрештою – до нівеляції національно-мовної своєрідності.

Калькування розуміють як переклад частин іншомовного слова (складного, похідного або словосполучення) з подальшим складанням його елементів в одне ціле. Прикладом калькування є такі термінолексеми, як: *надлишок* – з англ. *Surplus*, *прибуткові зміни* – з нім. *die marginale Änderungen*, *уподобання споживачів* – з англ. *consumer preferences*, *насичення попиту* – з англ. *demand saturation*, *ефект доходу* – з англ. *income effect*, *прямі інвестиції* – з нім. *die Direktinvestitionen*

Виокремлюють словотвірні кальки (рос. *потребитель* – укр. *споживач*), семантичні (від фр. *raffine* утворилося значення укр. *витончений*), словотвірносинтаксичні (творення сполук від композитів: укр. *додана вартість* від нім. *mehrwert*); синтаксичні (укр. калька рос. виразів *принять во внимание* – *прийняти до уваги*, сучасна норма *взяти до уваги*), фразеологічні (фр. *prendre les mesures* – рос. *принять меры* – укр. *вжити заходів*), напівкальки (англ. *futures agreement* – укр. *ф'ючерсна угода*).

У термінологічній сфері спосіб калькування активно сприяє вирішенню проблем перекладу неперекладних термінолексем. Однак згадані екстралінгвістичні чинники зумовлюють випадки ненормативного калькування: *упаковка, парковка, вибраковка, ковка, кладка, доставка, добавка*. Ці не властиві українській мові віддієслівні іменники засвідчують запозичення

чужомовної моделі словотворення, що й призводить тривалих до зрушень у системі мови. Підтвердженням є активне вживання калькованих термінів: *поставка* товарів, умови *поставки* базові замість *постава*, *постачання*; *в розстрочку* замість *на виплат*; *виручка* замість *виторг*; *недоїмка* страхових платежів замість *недоплата*; *надбавка* за розстрочку, *надбавка* ризикова замість *надвишка*; вексельна *мітка* замість *позначка*; напівкальки: *макроспрос* замість *макропопит*, *мікроспрос* замість *мікропопит*, *внутріторговельний баланс* замість *внутрішньоторговельний* тощо.

Словотвірні або структурні ненормативні кальки переважають серед інших видів кальок, оскільки цей спосіб поповнення лексичного складу мови найпродуктивніший і тому найбільш «вразливий». Як правило, порушення норми при перекладі зазнає суфіксальна афіксація: *развивающий* маркетинг – *розвиваючий* маркетинг замість *розвитковий*, *розвивчий*; *стимулирующий* маркетинг – *стимулюючий* маркетинг – *стимумювальний*, *заохочувальний*; *падающий* спрос – *падаючий* попит замість *спадний* попит, попит, що знижується; *оценка* кредитоспособности товара – *оцінка* кредитоспроможності товару замість *оцінення*, *оценка подрядчика* – *оцінка* підрядчика замість *оцінення* підрядника, *доминирующее* положение – *домінуюче* становище замість *панівне*; *оптовая и торговая надбавка* – *оптова та торговельна надбавка* замість *надвишка*, *разработка* плана сверху вниз – *розробка* плану зверху вниз замість *опрацювання*, *розроблення*; *базисная* цена – *базисна* ціна замість *базова*, баланс долгосрочных *вложений* – баланс довгострокових *вкладень* замість *вкладів*; *торговля посылочная* – *торгівля посилочна* замість *посилкова*.

На лексичному рівні порушення норми найчастіше спричинене дослівним перекладом складних термінів: *найм рабочей силы* – *найм* робочої сили замість *наймання*; *денежные средства* – *грошові кошти* замість *кошти*; *хозяйствующий* субъект – *господарючий* суб'єкт замість *суб'єкт* господарювання, *оборотные* активы – *оборотні* активы замість *обігові*; *оборот* денежный – *оборот* грошовий замість *обіг*, *договор рамочный* –

договір рамковий замість *базовий, генеральний*; *долевая собственность* – *часткова власність* замість *пайова*. «При наявності спільного словника і подібної граматики – як зазначає М.П. Кочерган – мовці, які користуються двома чи більше мовами, не зауважують власних помилок у слововживанні – адже нюанси у сполучуваності лексем близькоспоріднених мов дуже тонкі, а часом і важко вловимі» [5, с. 39–40].

Причиною ненормативного калькування часто стає дослівний переклад російських стійких словосполук: *тримають в полі зору питання забезпечення* замість *надавати уваги питанню забезпечення або не випускати з уваги питання забезпечення*; *порушення ще мають місце* замість *порушення, котрі ще є (існують)*; *тримати екзамен на профпридатність* замість *складати іспит*. Варто зауважити, що цю кальку вжито не випадково. Її наведено як нормативний варіант у Російсько-українському словнику: «*держать экзамен складати (тримати) іспит*» [10, с. 286].

У наукових текстах частими є синтаксичні кальки: *піднімати питання* замість *порушували*; *приступити до виконання* замість *розпочти виконання*. Найбільш часто вживають такі кальковані словосполучення, як: *приймати участь* (рос. *принимать участие*) – *брати участь*, *піднімати ціну* (рос. *поднимать цену*) – *підвищувати ціну*, *попередити ризики* (рос. *предупредить риски*) – *запобігти ризикам*, *закривати прийом* (рос. *закрывают прием*) – *більше не приймати*, *користуватися попитом* (рос. *пользоваться спросом*) – *мати попит*.

Калькування може бути причиною небажаної синонімії в термінології економічної терміносистеми, наявності значної кількості синонімічних варіантів багатьох термінів. У двомовних російсько-українських словниках можемо спостерігати такі явища синонімії: *векселедержатель* – *утримувач (одержувач) векселя*; *безвозмездный* – *безплатний (безкоштовний)*; *бессрочный вексель* – *безстроковий (безтерміновий)*; *беоборотный вексель* – *безобіговий (безоборотний)*; *должностной* – *посадовий (службовий)*; *самокупаемость* – *самооплатність (самоокупність)*; *способность* –

здатність (спроможність) (купівельна); економно –ощадливо (економно); убыль – збиток (втрата); укрупнение – збільшення (укрупнення, ущільнення); оборотные средства – оборотні (обігові) кошти [8].

Ненормативне семантичне калькування рідше трапляється в наукових текстах і стосується здебільшого загальнонаукових термінів і загальноживаних слів наукового стилю мови. Калькування семантики стає можливим тоді, коли чуже слово і своє мають «семантичні точки зіткнення, тобто однакові прямі номінативні значення. Семантичною калькою є власне слово, що має запозичене іншомовне значення» [9, с. 106 – 107]. Саме ця подібність і спричинює порушення літературної норми в лексичному складі споріднених мов. Адже лексико-семантичній системі, як і всім іншим структурним елементам мови, властива національна своєрідність, що історично склалася внаслідок особливих відношень системи мови та предметів і явищ дійсності, які відображають за допомогою мовних форм відповідні процеси мислення. На цю важливу рису лексико-семантичної системи вказували мовознавці О.С.Ахманова, В.В.Виноградов, О.І.Смирницький, А.А.Уфимцева та ін. Ігнорування її впродовж тривалого часу й призвело до ненормативного калькування в українській мові.

Причиною його поширення є нехтування суттєвих особливостей слова, як елемента лексичної системи, що «великою мірою містить у собі вказівки на суміжні ряди слів і значень, насичене відображеннями інших ланок мовної системи, виражаючи відношення до інших слів, співвідносних чи пов'язаних з його значеннями» [1, с. 165].

Наявність семантичних кальок іноді зумовлена недостатньою диференціацією значень слів у мовах: *перетворення планів у життя, вірне рішення, головна задача дослідження, економічна область*. Російське *претворять*, що має значення «воплотить в каком-нибудь виде, осуществить» [7, с. 537], українською мовою слід перекладати «запроваджувати, здійснювати, реалізувати, втілювати» [3, с. 458], отже, нормативний переклад *втілюються в життя, у реалізації його планів*. Слово «вірною», що в українській мові має

значення «верно, преданно, искренно» [2, с. 240], під впливом російської часто вживається з не властивим йому значенням «правильно», тому треба – *правильно націлений*. Причиною порушення норми інколи стає міжмовна омонімія: *приготувати окремі блюда* (Треба – *страви*, бо слово *блюдо* вживається в українській мові зрідка й лише зі значенням «широка посудина, в яку кладеться або насипається страва» [11, с. 204].

Серед поширених лексико-семантичних кальок можемо виокремити найуживаніші, зумовлені різними чинниками. В основному, порушення літературної норми виникають тому, що план змісту часто не збігається з планом вираження в російській та українській мовах. У науковому тексті це стосується часто вживаних кліше, що структурують текст. Їх необхідно перекладати як одне ціле, а не дослівно: *в заключение – на закінчення, підсумовуючи; другими словами – інакше кажучи; прежде всего – насамперед; с другой стороны – з іншого боку; с одной стороны – з одного боку; в настоящее время – зараз, наразі, на сьогодні; в основном – здебільшого; в отличие – на відміну; в результате – внаслідок, як наслідок; в связи с тем что, поскольку – позаяк, оскільки*.

Нерідко під впливом російської мови в українській відбувається явище десемантизації: «Зокрема чимало дієслів з широкою семантикою (*служити, іти, брати, дати* тощо) у процесі розширення сполучуваності втрачають реальний, речовий зміст і починають виконувати функції, подібні до функцій допоміжних дієслів та службових слів» [5, с. 20]. Напр., *Яскравим прикладом цьому служив* замість *яскравий приклад цього*; *давати відповідь* замість *відповідати, прийти до рішення* замість *вирішити (дійти рішення)*.

Результати дослідження свідчать, що калькування як спосіб перекладу іншомовної лексики може мати як продуктивний, так і деструктивний характер. В українській науковій мові поширеним явищем є ненормативне калькування, що призводить до семантичних зрушень у терміносистемах, до нівеляції їх самотності. Перекладаючи термінолексеми українською мовою варто зважати на власне мовні засоби термінотворення, на взаємодію терміна з

контекстом, що виявляє його значення, на вимогу точності, системності терміна та його мовної правильності.

Бібліографічний список

1. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений // Избранные труды. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – С. 162 – 189.
2. Грінченко Б. Словарь української мови / Б. Грінченко . – К.: Наукова думка, 1996. – Т.1. – 496 с.
3. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / С. Караванський. – К. : Академія, 1998. – 712 с.
4. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові: монографія / І. М. Кочан – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 519 с.
5. Кочерган М.П. Слово і контекст / М.П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 184 с.
6. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / М. Кочерган . – К. : Академія, 1997. – 400 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Советская Энциклопедия, 1973. – 848 с.
8. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й .Ф .Андерш , С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – 600 с.
9. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Просвещение, 1972. – 328 с.
10. Російсько-український словник. – В 3-х т. – К. : Наукова думка, 1970. – Т.1. – 700 с.
11. Словник української мови. – В 11 т. – Т. 1 : А-В. – К. : Наук. думка, 1970. – 800 с.